

Igor Prokhnenko

доцент кафедри
історії стародавнього світу та середніх віків
факультету історії та міжнародних відносин
ДВНЗ “УжНУ”(м. Ужгород, Україна)

Dr. Igor Prokhnenko

Associate Professor of the Department
the history of the ancient world and the Middle Ages
Faculty of History and International Relations
State University "UzhNU" (Uzhhorod, Ukraine)

Марія Жиленко

лектор-екскурсовод
Археологічного музею ім. проф. Балагурі Е.А.
ДВНЗ “УжНУ”(м. Ужгород, Україна)

Maria Zhilenko

lecturer-guide
Archaeological Museum named after. prof. Balaguri E.A.
State University "UzhNU" (Uzhhorod, Ukraine)

ФАЛЬШИВИ МОНЕТИ СЕРЕДНЯНСЬКОГО ЗАМКУ

COUNTEFEIT COINS FROM THE SEREDNYE CASTLE

Анотація

У західній частині селища Середне Ужгородського р-ну Закарпатської обл., на рівнині біля річки Веля (колишня назва Стара), знаходяться руїни замку. На сьогодні з його споруд найбільше збереглася житлова будівля (розміри 18,6 x 16,5 м), яка розміщена в центральній частині архітектурного ансамблю.

Археологічною експедицією Ужгородського національного університету замок досліджувався у 2008 та 2017 роках. Під час розкопок замку виявлені фальшиві монети, які з точністю відповідають хронологічному діапазону функціонування пам'ятки, а також відображають діяльність фальшувальників Верхнього краю Угорщини, в продукції яких найбільш масово присутні підробки кремницької продукції. Незначна кількість знахідок не дозволяє робити висновки про основні періоди активізації діяльності “зłodіїв в монетній справі”, але три з чотирьох монет належать до часів Фердинанда I, в угорській історіографії названого “золотим віком угорських фальшивомонетників”. Конкретизація інформації про кількісно-якісний склад фальшивих номіналів на Середнянському замку можливий тільки після систематизованого дослідження значних ділянок у різних частинах пам'ятки і поповнення даної групи знахідок новими екземплярами.

Summary

In the Western part of the village Sredniy in Uzhgorod district, in the Transcarpathian region, the ruins of the castle are located in the plains near the river Velya (formerly the Old Town). Today, the most respected building for its buildings (18.6 x 16.5 m), which is located in the central part of the architectural ensemble. It is surrounded by a locked patio with limited stone walls. The fortification system, in terms close to the square form, is represented by two lines of noticeably shoved shafts and ditches. In some places, the modern height of the shafts reaches 3.5 m. The external shaft defines the area of the monument – 200 x 200 m. The artificial water circulation system (the pipe of the set and drainage), which flowed from the river to the ditch on

the western side and flowed out of them into The direction of the mill from the east is now already destroyed, resulting in a large part of the ditches being swamped.

The archaeological expedition of the Uzhhorod National University was studied in 2008 and 2017. In the first field season, in order to find out the stratigraphic situation and proceeding from the possible excavation of the area, the study began with the territory of the castle court. The excavation #1 (22 x 4 m) cut it from the southern corner of the central building to the ditch. The power of the cultural layer, which consisted of layers of clay of different colors, from gray to black (in the basis), reached 2.8 m. The erection of stone walls in the XVI century. It was stratigraphically confirmed by the discovery of the false Hungarian coin of 1543 Ferdinand I. (1526-1564). The next period (XVIIth – the beginning of the XVIIIth century) was determined by the quantitative increase in the collection of material (ceramic crockery, tiles and metal products).

A relatively large percentage of counterfeit coins is not unique to these territories. It characterizes the specifics of the regional monetary circulation of the late Middle Ages and early modern times. Also it notes the active work of local counterfeiters whose work left traces in archaeological materials and in written sources.

Found during the excavation of the castle counterfeit coins correspond to the chronological range of the operation of the monument, as well as reflect the activities of the falsifiers of the Upper Hungary, in whose products most massively present counterfeit silicon products. A small number of finds does not allow us to draw conclusions about the main periods of activation of the "thieves in the coin", but three of the four coins refer to the times of Ferdinand I, in Hungarian historiography called "the golden age of Hungarian counterfeiters." Specificization of the information on the quantitative and qualitative composition of false denominations in the Central lock is possible only after a systematic study of significant sites in different parts of the monument and replenishment of this group of finds with new instances.

Ключові слова: Середнянський замок, археологія Закарпаття, фальшиві монети, підробка грошей.

Key words: Sredneansky castle, archeology of Transcarpathia, fake coins, forging money.

У західній частині селища Середнє Ужгородського р-ну Закарпатської обл., на рівнині біля річки Веля (колишня назва Стара), знаходяться руїни замку. На сьогодні з його споруд найбільше збереглася житлова будівля (розміри 18,6 x 16,5 м), яка розміщена в центральній частині архітектурного ансамблю (рис. 1). Її оточує обмежений кам'яними стінами замковий дворик. Фортифікаційна система, що наближена у плані до квадратної форми, представлена двома лініями помітно знівельованих валів і ровів. В окремих місцях сучасна висота валів досягає 3,5 м. Зовнішній вал визначає площу пам'ятки – 200 x 200 м. Штучна система циркуляції води (труби набору та зливу), що надходила з річки у рови із західного боку і витікала з них в напрямку млина зі східного, зараз вже зруйнована, в результаті чого більша частина ровів заболочена.

Про Середнянський замок існує ряд легенд, які міцно увійшли не тільки до популярної, але і до наукової літератури. Згідно з ними будівництво укріплень пов'язується з орденом тамплієрів. Цей регіональний міф закріпився завдяки тому, що тривалий час на основі "архітектурних особливостей" зведення замку помилково датувалося XII ст. При подібному хронологічному визначенні важко пояснити потрапляння до внутрішнього заповнення корінних стін центральної споруди уламків цегли, датування яких значно молодше запропонованого. Більше того, замки аналогічного планування на території Угорщини будувалися у значно пізніші часи.

Крім цього відзначимо, що вказана дата зведення замку суперечить даним письмових джерел, за якими можна встановити наступну послідовність пов'язаних з цим укріпленням подій. Населений пункт Середнє, який у 1455 р. згадується вже як містечко (oppidum), належав угорському роду Палоці. Незважаючи на те, що стрімке піднесення роду почалось ще за правління короля Сигізмунда (з початку XV ст. його представники обіймали високі державні посади та за вірну службу отримали значні

володіння на північному сході Угорського королівства), вони не мали на своїх землях жодної фортеці. У 1414 р. їм дали дозвіл на будівництво замку, але, скоріш за все, Палоці ним так і не скористалися. У 1429 р. їм дарували шарошпотоцьку домінію із замком Уйгель (Шаторальяульгель), тому питання зведення укріплення тимчасово втратило актуальність¹. У Середньому ж будівництво першої замкової споруди – палацу, який згодом став центром архітектурного ансамблю, було розпочато не раніше кінця XV ст., разом із закладанням розміщених близько від місця зведення нової будівлі винних підвалів.

Ситуація навколо середнянської домінії загострилася після Могачської битви 1526 року, в якій загинув останній представник роду Антал Палоці, не залишивши за собою спадкоємця чоловічої статі. За величезний спадок Палоці розпочалось багаторічне протистояння між братами Добо (близькими родичами Палоці) та представниками Перені. Більшу частину майна з центром у Шарошпотоці, Фердинанд I у 1527 році дарував Перені, а середнянську домінію завдяки підтримці Яноша Саполяї вдалося прибрати до рук Ференцу Добо. Саме в цей час починається розбудова потужної системи оборони навколо центральної замкової споруди, що підтверджує і таблиця біля входу до винних підвалів: “Викопані стараннями братів Добо, Ференца, Іштвана та Домокоша, спадкоємців та власників Середнянського замку. Захисними стінами та ровом укріплено 1557 року Христового”.

Основним джерелом доходів братів Добо була торгівля з польськими землями, переважно вином та живою худобою. Щоправда, ця торгівля часто велася в обхід королівських митних постів (мешканці Середнянського замку відмінно знали угорсько-польське прикордоння і вдало оминали митні пункти). Стабільний прибуток забезпечувала і торгівля турецькими полоненими, яких, зазвичай, утримували у Середньому. Єдиний син Іштвана Добо, Ференц, після смерті батька успадкував величезні статки, у тому числі і середнянську домінію. Оскільки про його хвороби було добре відомо при дворі, король Рудольф надав йому право вільного складання заповіту, але вже у вересні 1602 р., через кілька тижнів після смерті вельможі, королівські представники зайняли Середнянський замок, описали все майно і більшість коштовностей відправили до королівського двору.

Сам замок спочатку перейшов у володіння Софії Перені, онучки Домокоша Добо, а після її смерті – до нащадків Анни, сестри Іштвана Добо. Онучкою Анни Добо була Жужанна Лорантфі, дружина Дьордя Ракоці I, і таким чином Середнє у якості приданого опинилось у Ракоці. Згодом укріплення стало спільним майном родин Форгач і Ілошваї. За свідченням урбарія 1689 р. “п’ять років тому замок був спалений повстанцями, але кілька приміщень якимось відремонтовані та перекриті соломною досі використовують”. Занепад фортеці продовжувався і після визвольної війни, коли нею володіли Перені і Баркоці, але на підтримання споруди практично не витрачалися. З XIX ст. джерела згадують вже тільки руїни.

Археологічною експедицією Ужгородського національного університету замок досліджувався у 2008 та 2017 роках. У перший польовий сезон, з метою з’ясування стратиграфічної ситуації і виходячи з можливої для проведення розкопок площі, вивчення почалося з території замкового дворика. Розкоп I (22 x 4 м) перерізав його від південного кута центральної будівлі до рову (рис. 2). Потужність культурного шару, який складався з прошарків глини різного кольору, від сірого до чорного (в основі), досягала 2,8 м. Зведення кам’яних стін у XVI ст. було стратиграфічно підтвержене знахідкою фальшивої угорської монети 1543 р. Фердинанда I (1526 – 1564 pp.). Наступний період (XVII – початок XVIII ст.)

¹ Engel P. A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. – Budapest, MTA Történettudományi intézet, 1998. – 179 old. – old. 55.

визначався кількісним збільшенням колекції матеріалу (керамічний посуд, кахлі та вироби з металу).

Для отримання додаткової інформації археологічна експедиція Ужгородського національного університету продовжила роботи у польовому сезоні 2017 року. Розкоп II (12 x 4 м) був прирізаний до північної бровки розкопу I (рис. 3). В основному стратиграфічна ситуація ідентична простеженій під час попередніх досліджень. Виявлені фундаменти стін вдалося віднести до двох різних хронологічних горизонтів. Дві масивні широкі стіни, датовані початком XVI ст., йшли паралельно до східної стіни центрального палацу, утворюючи на краю замкового дворика своєрідну галерею. За її межами починався рів. Наприкінці цього самого сторіччя, або на початку наступного (не раніше 1588 року), між цією галереєю і центральною вежею була зведена ще одна потужна стіна, біля якої простежений ряд щільно розташованих ям. У цей же час добудована низка перетинок між старими і новими мурами, в результаті чого утворився новий комплекс малих приміщень.

У порівнянні з польовим сезоном 2008 року помітно збільшилася колекція виявлених індивідуальних знахідок (зброя, прикраси, побутові речі, монети, товарні пломби). Майже всі матеріали датовані XVI – XVII ст. До більш раннього часу (XV ст.), скоріше за все пов'язаного з дозамковим горизонтом, належать лише три угорські монети (Сигізмунда Люксембурзького 1430 – 1437 рр., Владислава I 1440 – 1444 рр. і Матяша Корвіна 1489 – 1490 рр.). Весь інший набір археологічного матеріалу, отриманий в ході дослідження Середнянського замку в 2017 році, хронологічно співпадає з датами, зафіксованими в письмових джерелах. У комплексі вони дозволяють визначити зведення будівлі біля р. Велі кінцем XV – початком XVI ст. До середини XVI ст. ця споруда стала ядром замкового комплексу, функціонування якого фіксується до початку XVIII ст.

Для хронологічного визначення будівельних горизонтів пам'ятки особливе значення мають нумізматичні матеріали. В колекції монет простежується певна закономірність: домінування угорських номіналів XVI ст., в основному другої половини сторіччя, а також сілезьких польських, литовських та шведських монет першої половини XVII ст. Виявлені і три фальшиві екземпляри, два з яких XVI ст., один – першої половини XVII ст. (рис. 4-6).

Порівняно значний відсоток підроблених грошових одиниць не є унікальним для цих територій. Він характеризує специфіку регіонального монетного обігу доби пізнього середньовіччя та раннього модерного часу. Відзначає його активна діяльність місцевих фальшивомонетників, праця яких залишила сліди і в археологічних матеріалах, і в письмових джерелах.

У наукових студіях вчених Словаччини та Угорщини ця проблематика розробляється вже кілька десятиріч, та, на жаль, на Закарпатті за відсутності конкретних польових матеріалів питання виготовлення та обігу фальшивих монет донедавна не досліджувалось взагалі.

Українським вченим Андрієм Бойко-Гагаріним в опублікованій ґрунтовній праці, присвяченій фальшивомонетництву, не зазначено знахідок підробок ранніх монет королівства Угорщини на території сучасної України. Дослідником описано підробки денаріїв протягом всього XVI століття, а також золотих дукатів Фердинанда I (1526-1564) та Рудольфа II (1576-1612)¹. Для Закарпатської області вченим відмічені малочисельні знахідки фальсифікатів, з яких лише дві угорські монети: парвус Сигузмунда Люксембурга та денарій Лайоша Великого².

¹ Бойко-Гагарин А.С. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени. – Киев: «Украинская конфедерация журналистов», 2017. – С. 152-161.

² Там само. – С. 532.

Для початку охарактеризуємо загальні тенденції грошового обігу Угорщини наприкінці XIV – XVI ст. Цінність грошей на той час суттєво відрізнялась від сучасного формату. Якщо в наші дні вартість паперових банкнот гарантує держава, що їх випускає, то кілька століть тому цінними були власне монети, тобто золото чи срібло, з яких їх виготовляли. Але при цьому незмінною залишалась монополія держави на карбування номіналів. Та, незважаючи на це, майже одночасно з появою офіційного виготовлення мірила вартості з'явилися і фальшивомонетники. Хоча це заняття завжди переслідувалося законом, “ремесло” розквітало, особливо в періоди політичної нестабільності.

В Угорському королівстві кінця XIV ст. фальшивомонетники діяли переважно “під патронатом” місцевих феодалів, що призвело до масового випуску та широкого розповсюдження підробок. Як зазначив Ф. Калер, вже за правління Сигізмунда Люксембурзького (1387 – 1437 рр.), на території Угорщини діяли щонайменше три осередки з виготовлення підробок. Більше того, підробки випускали навіть при королівських монетних дворах¹. Частина цих майстерень продовжувала діяти і за правління короля Матяша (1458 – 1490 рр.). Одним з осередків підробки грошей став регіон Фелвідек (Верхній край, північно-східна частина Угорського королівства). Часто ці майстерні діяли під керівництвом, або принаймні за мовчазної згоди, місцевих органів влади. Король (або часом антикороль), щоб задовольнити жагу феодалів до грошей та дивідендів, які приносило карбування, іноді видавав їм дозволи на випуск монет. Тому в багатьох феодальних замках були облаштовані легальні монетні майстерні². Спроби законодавчого врегулювання випуску грошей у досліджуваний період робилися кілька разів. Зокрема, згідно з декретом короля Сигізмунда від 1405 р., підробка грошей кваліфікувалася як зрада (порушення монополії короля), і включала такі складові: відмова приймати гроші королівських монетних дворів; зниження ваги монет; незаконне виготовлення монет, імітація з дорогоцінних або будь-яких інших металів³. Зведення законів м. Буди (перша третина XV ст.) містить чіткі процесуальні вказівки стосовно фальшивомонетників *“фальшивомонетник повинен виправдатися таким же чином, як і зlodій, присягнувшись спочатку сам, а потім семеро свідків. Якщо хто-небудь з них схибить, кара фальшивомонетника – спалення”*⁴. Але, все ж, в епоху Сигізмунда переважала інша форма фальшування – обрізання монет по периметру, або виготовлення з однієї монети двох. Каралося воно накладанням штрафу та конфіскацією майна, придбаного на підроблені гроші⁵. Після міжусобиць середини XV ст. відносний лад у грошовій системі королівства навела реформа Матяша Гуняді 1467 р. Його номінали (завдяки зображенню названі “монетами з Мадонною”), досить довго й стабільно тримали свою вартість: 1 форинт = 20 грошам = 100 денаріям = 200 оболам. У законах короля Матяша підробку монет також кваліфікували як зраду (декрет I 1462 р.). Фальшивомонетниками вважали осіб, які виготовляли підроблені номінали та/або свідомо розповсюджували та використовували в обігу фальшиві гроші (у великій кількості)⁶. Владислав II Ягеллон (1490 – 1516 рр.), який наслідував Матяша на престолі, намагався підтримувати грошову систему свого попередника, а ось його наступник, Людовик II (1516 – 1526 рр.), знизив відсоток срібла в динарах наполовину, залишивши при

¹ Kahler F. Középkori pénzhamisításunk kérdéséhez (3 rész) // Numizmatikai közlöny. – 1981-1982. – № 80-81. – Old. 79-83. – old. 80-81.

² Gyöngyössi M. Középkori és kora újkori hamispénzverés Nyugat-Magyarországon // Az Érem. – LXXII évfolyam. – 2016/1. – Old. 30-34. – old. 30.

³ Kahler F. A pénzhamisítás bűncselekményének alakulása Magyarországon // Jogtörténeti tanulmányok V. / Szerk. Csizmadia Andor. – Budapest, 1983. – Old. 97-113. – old. 104.

⁴ Blazovich L., Schmidt J. Buda város jogkönyve II. – Szeged, Szegedi kötépkorász műhely, 2001. – 640 old. – old. 455.

⁵ Tóth D. A pénzhamisítás jogtörténete // Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia konferenciakötete. – Pécs, 2015. – Old. 41-58. – old. 45.

⁶ Kahler F. A pénzhamisítás bűncselekményének alakulás... – old. 104.

цьому ту саму номінальну вартість, що неминуче призвело до інфляції та економічної кризи. У 1526 р. Людовик був змушений відкликати ці монети¹. Загалом, грошова система Угорщини пізнього середньовіччя, основи якої були закладені королем Матяшем у 1467 – 1470 рр., без суттєвих змін проіснувала до початку 1550-х рр. Зображення на монетах (Мадонна та св. Ласло на золотих форинтах, герб та Мадонна на срібних монетах), як і їх якість (крім окремих спроб зниження ваги), залишалися незмінними та тривалий час протистояли зростаючому австрійському впливу.

Двовладдя, що виникло в країні після могочської поразки, чітко відобразилося і у випуску грошей. Янош Саполяї (1526 – 1540 рр.), якого вважали “національним королем”, карбував власні номінали так само, як і Фердинанд I (1526 – 1564 рр.) з роду Габсбургів. Загальноприйнятою є думка про те, що найбільш потужна хвиля підробки монет почалась на території Фелвідека, що належала Саполяї, у 1530-х рр. та тривала до 1550-х рр. Та за кілька років до цього, у 1527 р. кремніцький жупан Бернат Бегейм доповідав владі Нижньої Австрії про діяльність у м. Мадяровар майстерні, де підробляли різноманітні австрійські монети (“*toppelt Sechsser, dickh pfening vnd Patzen*”), зразки яких він надав у якості доказів². Місто Мадяровар належало королеві Марії Габсбург, яке вона отримала у якості весільного подарунку у 1520-х рр. Відповідно, виготовлення підроблених монет в Угорщині раннього модерного часу бере початок не у володіннях Яноша Саполяї, а власне на землях Габсбургів³. Загалом XVI століття для фальшивомонетників стало певним “золотим віком”, коли в умовах громадянської війни було значно легше незаконно збагачуватись. Ф. Калер протягом століття виділяє два основні періоди, перший з яких назвав “періодом феодальних підробок”. Його основні риси – здійснення злочину вищими верствами населення, доволі високий вміст дорогоцінних металів та точна передача зовнішнього вигляду монет, високий рівень технічного забезпечення майстрів, що робило можливим масовий випуск підробок. Феодали, часто використовуючи свій авторитет, силоміць досягали безперешкодного введення до обігу таких підробок, розквіт випуску яких фіксується у 1530-1540 рр.⁴. Найбільш впливові вельможі, як з табору Саполяї, так і Габсбургів, брали активну участь у карбуванні підробок. Достеменно відомо, що у 1530 р. монети сумнівної якості випускали у володіннях Петра Перені. У замку Красногорка гьоморський жупан Ференц Бебек підробляв срібні динари короля Яноша, сировину для яких отримував, переплавляючи церковні дзвони з навколишніх сіл. Той самий Бебек у замку Чорбакьо підробляв грошові одиниці Фердинанда. У замку Мурань Матяш Башо карбував імітації динарів Саполяї, а у Мукачівському замку, який на той час належав королю, майстерню з підробки грошей організував каштелян Мігаль Бюдї⁵. Опосередковано посприяла розвитку фальшивомонетництва і турецька загроза. Священики й монахи, намагаючись врятувати церковне майно та начиння, часто передавали його на збереження до укріплених феодальних замків. Згодом, із поширенням реформації, феодали, діючи за принципом “*cujus regio, ejus religio*”, часто привласнювали собі церковне майно, керуючись тим, що до костелів воно потрапило в якості дарів їхніх пращурів. Зокрема, Другети у себе в Гуменному накопичили церковного срібла й золота на 80 тис. форинтів – колосальну суму, як на

¹ Sztalmári T. A pénzhamisító Bebekék // <http://Szadvar.hu>. – 2013 november 1.

² Huszár L. Magyar várank mint pénzhamisító műhelyek a XVI. században. // *Műemlékvédelem*. – № 13. – 1969. – Old. 80-87. – old. 82

³ Gyöngyössi M. Középkori és kora újkori hamispénzverés ... – old. 31-32.

⁴ Kahler F. Pénzhamisítás Magyarországon a XVI. században // *A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve 1971*. – Budapest, 1972. – Old. 86-90.

⁵ Huszár L. Magyar várank mint pénzhamisító műhelyek... – old. 83-84; Komáromy A. Egy hamis pénzverő a XVI. században // *Századok*. – 1893. – Old. 647-667. – old. 647.

середину XVI ст.¹. Щоб якось реалізувати награване в такий спосіб добро, предмети церковного начиння, які часто становили художню цінність, переплавляли на монети. “Фахівців” даної справи знайти було легко, адже більшість дворянських резиденцій мали власних ювелірів, які за винагороду легко погоджувалися на виготовлення фальшивих монет. Невдовзі вони навіть створили щось на зразок цеху, на чолі з майстром Петером Тудором.

Другий період за своїми характеристиками суттєво відрізняється від першого. Фальшивомонетниками тут виступають представники нижчих верств. З огляду на це вміст дорогоцінних металів у монетах значно менший або вони взагалі відсутні, виконання підробок значно примітивніше, що пояснюється неосвіченістю майстрів і простотою інструментів (так звані ковальські підробки)². Кількість фальшивок проти попереднього періоду значно зменшилася. Розквіту така “народна” підробка досягла у другій половині століття³. Ці фальшиві номінали особливо легко простежуються в археологічних матеріалах. Вони виготовлялися з низькоякісних сплавів або міді та були вкриті тонким шаром срібла, який дуже швидко стирався, викликаючи обурення ошуканих громадян. Але саме така підробка монет із надзвичайно низькою собівартістю була дуже вигідною справою. Не дивно, що за короткий термін підроблені номінали заповнили прикордоння, і тим самим паралізували всю торгівлю та грошовий обіг, оскільки зарубіжні купці відмовлялися їх приймати. Була підірвана довіра населення і до номіналів більш раннього карбування. У 1538 р. в м. Пожонь (суч. Братислава, Словаччина) стани скаржилися королю, що за кордоном відмовляються приймати навіть карбовані у Кремниці золоті монети, більше того – вже й усередині країни не завжди їх беруть. Щоб хоч якось зарадити економічному колапсу, Фердинанд був змушений видати розпорядження, яким зобов'язав усіх на території Угорського королівства без заперечення приймати монети Матяша, Владислава та Людовика (XIX параграф закону 1535 р.). У той самий час, щоб запобігти конфлікту в Австрії, він заборонив використання на її території угорських мідних монет (зазвичай із низькоякісного металу, поганого карбування). Також, незважаючи на те, що якість випущених Саполяї номіналів була досить високою, з боку Габсбургів вони піддавалися необґрунтованій критиці. Більше того, на прохання станів Нижньої Австрії, вони були заборонені на підвладній Фердинанду території. Довіру до номіналів Саполяї було підірвано настільки, що і його власні прихильники відмовлялися їх приймати.

Питання карбування грошей часто піднімалося законодавчими зборами і на землях, підвладних Саполяї. На будайських зборах 1527 р., скликаних королем Яношем, було прийнято постанову, згідно з якою під страхом смертної кари всі були зобов'язані приймати випущені королем номінали. На засіданні 1530 р. ухвалили рішення про монополію короля у випуску монет і визнали ці монети єдиним легальним платіжним засобом⁴. У рішенні наступних зборів, що відбулися наприкінці 1530 – на початку 1531 рр., були перераховані всі номінали, які вважали легітимними платіжними засобами: монети Матяша Корвіна, Владислава II, Людовика, сучасні карбування короля Яноша 1526 й 1527 рр. та Фердинанда, кремницького випуску⁵. В період від 1543 по 1547 рр. законодавчими зборами Угорщини було прийнято чотири закони, що передбачали покарання за підробку грошей. Зокрема, в параграфі LI закону 1545 р. зазначалося: “Якщо осіб, які підробляють гроші (як кажуть, їх виготовляють у багатьох місцях), затримують,

¹ Komáromy A. Egy hamis pénzverő... – old. 649.

² V. Székely Gy. 16 századi éremlelet Pálmonostoráról // Szerk. Bárh J. – № 15. – Kecskemét, 1998. – Old. 5-92. – old. 10.

³ Kahler F. A pénzhamisítás bűncselekményének alakulás... – 86-90 old.

⁴ Gyöngyössy M. Szapolyai János pénzverése (1527-1540) // Századok. – 149 évfolyam. – 4 szám. – 2015. – Old. 959-974. – old. 960.

⁵ Ibid. – old. 961.

згідно з даним декретом вони підлягають покаранню особистому та майновому”¹. Щоб якимось чином виконувати законодавчі рішення, до комітатів були відряджені судді та королівські представники, які діяли спільно з віце-жупанами, у супроводі військових. Вони отримали право здійснювати судочинство над підозрілими людьми, будь-то селяни чи представники дворянства, і одразу ж, без апеляцій, на місці виконувати вирок. Утім, результатів це давало мало, оскільки підробкою монет займалися переважно залежні від вельмож слуги, які зазвичай мовчали як риба, а якщо й давали покази, у феодала завжди була можливість перейти під покровительство іншого короля. Крім того, більшість майстрів із виготовлення ливарних форм були іноземцями (італійці, поляки, німці), які не затримувалися надовго в одному місці. Вони видавали себе за ювелірів, слюсарів, каменотесів та мандрували від однієї садиби до іншої, де була потреба в їхніх “послугах”². Один із таких шукачів пригод, майстер Міклош, кілька разів бував і на території сучасного Закарпаття. Його історія стала відомою завдяки протоколу дізнання, який в угочанських архівах відшукав дослідник А. Комаромі. Згодом на основі цього протоколу було опубліковано статтю в історичному збірнику “Századok” (“Століття”)³. Майстер Міклош походив із трансільванських сасів (саксонців). У молодості вивчав малювання в Шегешварі (суч. Сігішоара, Румунія), згодом навчався у Німеччині. Крім малювання оволодів ювелірною справою та обробкою каменю. Ще до Могачької битви повернувся до рідної Трансільванії, де завдяки протекції родичів став королівським каменярем. Та оскільки жодними навичками в галузі архітектури він не володів, був змушений залишити привабливу роботу й податися в мандри. Доля привела Міклоша до Угочанського комітату, де його найняв на роботу володар замку Нялаб, угочанський жупан Габор Перені. Після битви під Могачем, де загинув власник Нялабу, він перейшов до Хуста, під покровительство мармороського жупана, капітана Кріштофа Каваші. Власне, тут і розпочалася його “кар’єра” фальшивомонетника. Протягом наступних десятиліть він побував у Мукачівському замку в капітана Мігалья Бюді (де йому склали компанію поляк Станіслав та сілезець Гансель), у Середньому у Ференца Добо, у Гуменному в Дьордя Другета. Виготовляв переважно польські гроші, оскільки їх легше за все було підробляти, а також угорські номінали⁴. На нетривалий період Міклош повернувся на Угочанщину, де влаштувався до сина свого колишнього патрона Габора Перені, Яноша⁵. Та оскільки Другети за підробку монет платили більше, швидко повернувся до їх володінь у комітатах Унг та Земплін. На початку 1550 р. Міклош оселився в замку Другетів у Ясеніві, та тут доля відвернулася від нього. За доносом місцевого чиновника його було заарештовано. Хоча Дьордь Другет намагався визволити майстра, своїми діями тільки накликав на себе гнів Фердинанда, якому на той час вже вдалося стабілізувати своє положення на угорському престолі. Від серйозних наслідків своїх дій Другета “врятувала” передчасна смерть, а Міклоша було засуджено та невдовзі страчено.

На сьогоднішній день фальшиві монети, а іноді сліди, що вказують на їх виготовлення на місцях, простежені на трьох замках Закарпаття: Королівському, Невицькому та Середнянському. Найбільша колекція підроблених номіналів походить із Королева, що пояснюється значними планомірними роботами, проведеними саме на цій пам’ятці експедицією Ужгородського національного університету. З виявлених на Нялабі 36 екземплярів – три знахідки польського карбування і 33 угорські номінали хронологічного діапазону від XIV до

¹ Tóth D. A pénzhamisítás joghistoriája... – old. 45.

² Komáromy A. Egy hamis pénzverő... – old. 656-657.

³ Komáromy A. Egy hamis pénzverő...

⁴ Komáromy A. Egy hamis pénzverő... – old. 659-662.

⁵ Ibid. old. 665-666.

XVII століть, причому більше ніж половина монет (20 екз.) – підробки XV-XVI століть.

На Середнянському замку кількість подібних знахідок поки значно менша, що визначається різницею досліджених площ на цих пам'ятках. Одну фальшиву монету було виявлено у 2008 році. Номінал – угорський фальшивий динар Фердинанда I (1526-1564 pp.) з проставленою датою 1543 р. Аверс – герб Угорщини, реверс – Богородиця з немовлям. Надпис: NA·ND / PATRONA·VNGAR... Діаметр – 1,7 см (рис. 5, 2). Номінал знаходиться в незадовільному стані збереження і через майже повне знищення корозією встановлення ваги неможливе.

Три екземпляри виявлені в польовому сезоні 2018 року:

Перший – підробка кремницького гроша угорського короля Фердинанда I (1526 – 1564 pp.), випуску 1550 р. Корона над угорським гербовим щитом. Повинна бути легенда +FER. D. G. EL. RO. IM. S. AV. GER. HVN. BO. R. Мадонна, *PATRONA*HVNGARIE*, знак монетного двору К-В. Діаметр – 2,1/2,15 см (рис. 4, 1). Знахідка виявлена в горизонті засипки будівельним сміттям простору між двома потужними південно-східними стінами замкового дворика на останньому етапі функціонування всього архітектурного комплексу. За Л. Гусаром (номер в каталозі – 925), цей номінал випускався тільки у 1559 – 1562 pp., отже, бачимо явну невідповідність з проставленою на підробці датою, не враховану майстром-фальшувальником. Монета виготовлена з позолоченої міді. З часом під дією агресивного лужного середовища її бронзова основа в найменш закритих захисним покриттям позолоти місцях почала виштовхувати на поверхню окиси міді. В результаті цих руйнівних процесів пластина основи почала втрачати вагу, яка на даний момент становить всього 1,54 гр., що на порядок менше, ніж у оригінальних відповідників. Відзначимо і низьку якість передачі зображення. Значна частина літер не читається взагалі, а з правого боку від геральдичного щита простежується унікальне для підроблених номіналів явище – неправильні випуклі літери виправлені новими врізаними, з яких чітко читаються L і A. Даний екземпляр належить до серії підробок золотих монет кремницького карбування, масовий випуск яких знайшов відображення в цілій серії угорських письмових джерел раннього модерного часу.

Друга виявлена в польовому сезоні 2017 року на Середнянському замку фальшива монета – підробка кремницького динара угорського короля Фердинанда I (1526 – 1564 pp.), випуску 1526 – 1559 pp. Герб Угорського королівства. Повинна бути легенда +FERDINAND. D. G. R. VNG. Мадонна, PATRONA*HVNGARIE*, знак монетного двору К-В. Діаметр – 1,45 см; Вага – 0,68 гр. За каталогом Л. Гусара номер 935 (рис. 5, 1). Виготовлена з бронзової пластини, після карбування вкритою амальгамою. Належить до категорії розглянутих вище низькоякісних ковальських підробок зі спотвореною легендою.

Третя монета – підробка польського номіналу короля Сигізмунда III Вази (1587 – 1632 pp.), монетний двір Бидгоща, полторак 1623 року випуску. Гербовий щит, легенда SIGIS 3 REX MDL. Держава, легенда MONE NO POLO. Діаметр – 1,8/1,9 см; Вага – 0,86 гр. (рис. 6, 1). Екземпляр виготовлений якісно, всі символи і легенда читаються добре. Непоганий стан збереженості зумовлений високою якістю сплаву, сіруватий колір якого свідчить про значну частку в його складі свинцю. На замках Закарпаття в осередках фальшувальників монет, які застосовували подібний сплав, зафіксована сировина для їх виготовлення – свинцеві кулі і товарні суконні пломби.

На завершення огляду чотирьох фальшивих монет Середнянського замку відзначимо, що виявлені номінали відповідають хронологічному діапазону функціонування пам'ятки. Також вони відображають діяльність фальшувальників Верхнього краю Угорщини, в продукції яких найбільш масово присутні підробки кремницької продукції. Незначна кількість знахідок не дозволяє робити висновки

про основні періоди активізації діяльності “зłodів в монетній справі”, але три з чотирьох монет належать до часів Фердинанда I, в угорській історіографії названого “золотим віком угорських фальшивомонетників”. Особливо відзначаємо першу знахідку на Закарпатті підробленої золотої монети, обіг яких в мікро-регіоні за відсутності щільно заселених земель і великих торгових центрів був обмежений. Конкретизація інформації про кількісно-якісний склад фальшивих номіналів на Середнянському замку можливий тільки після систематизованого дослідження значних ділянок в різних частинах пам’ятки і поповнення даної групи знахідок новими екземплярами.

Ілюстрації

Рис. 1. Середнянський замок.

Рис. 1. Середнянський замок.

Рис. 2. Середнянський замок. Розкоп I.

Рис. 2. Середнянський замок. Розкоп I.

Рис. 3. Середнянський замок. Розкоп II.

Рис. 3. Середнянський замок. Розкоп II.

Рис. 4. Середнянський замок. Фальшива монета XVI ст.

Рис. 4. Середнянський замок. Фальшива монета XVI ст.

Рис. 5. Середнянський замок. Фальшиві монети XVI ст.

Рис. 5. Середнянський замок.
Фальшиві монети XVI ст.

Рис. 6. Середнянський замок. Фальшива монета XVII ст.

Рис. 6. Середнянський замок.
Фальшива монета XVII ст.

Література:

1. Blazovich L., Schmidt J. Buda város jogkönyve II. – Szeged, Szegedi középkorász műhely, 2001. – 640 old.
2. Engel P. A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. – Budapest, MTA Történettudományi intézet, 1998. – 179 old.
3. Gyöngyössi M. Szapolyai János pénzverése (1527-1540) // Századok. – 149 évfolyam. – 4 szám. – 2015. – Old. 959-974.
4. Gyöngyössi M. Középkori és kora újkori hamispénzverés Nyugat-Magyarországon // Az Érem. – LXXII évfolyam. – 2016/1. – Old. 30-34.
5. Huszár L. Magyar várak mint pénzhamisító műhelyek a XVI. században. // Műemlékvédelem. – № 13. – 1969. – Old. 80-87.
6. Huszár L. Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute. – München, 1979.
7. Kahler F. Pénzhamisítás Magyarországon a XVI. században // A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve 1971. – Budapest, 1972. – Old. 86-90.
8. Kahler F. Középkori pénzhamisításunk kérdéséhez (3 rész) // Numizmatikai közlöny. – 1981-1982. – № 80-81. – Old. 79-83.
9. Kahler F. A pénzhamisítás bűncselekményének alakulása Magyarországon // Jogtörténeti tanulmányok V. / Szerk. Csizmadia Andor. – Budapest, 1983. – Old. 97-113.
10. Komáromy A. Egy hamis pénzverő a XVI. században // Századok. – 1893. – Old. 647-667.
11. Kopicki, E. Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem z Polska zwiazanych. – Tom II. – Warszawa, 1976.
12. Szatmári T. A pénzhamisító Bebekek. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Szadvar.hu>. – 2013 november 1.
13. Tóth D. A pénzhamisítás joghistóriája // Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia konferenciakötete. – Pécs, 2015. – Old. 41-58.
14. Unger E. Magyar éremhatározó. – Budapest, 1980.
15. V. Székely Gy. 16 századi éremlelet Pálmonostoráról // Cumania / Szerk. Bárh J. – № 15. – Kecskemét, 1998. – Old. 5-92.
16. Бойко-Гагарин А.С. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени. – Киев: «Українська конфедерація журналістів», 2017. – 560 с.

References

1. Blazovich, L., Schmidt, J. (2001) *Buda város jogkönyve II* [Buda City Legislation II], Szeged, Szegedi középkorász műhely, 640 [in Hungarian].
2. Engel, P. (1998) *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében* [The noble society in the medieval Ung county], Budapest, MTA Történettudományi intézet. [in Hungarian]
3. Gyöngyössy, M. (2015) *Szapolyai János pénzverése (1527-1540)* [János Szapolyai coin (1527-1540)], Századok, 149, 4, 959-974. [in Hungarian].
4. Gyöngyössy, M. (2016) *Középkori és kora újkori hamispénzverés Nyugat-Magyarországon* [Medieval and early modern hamper in Western Hungary], Az Érem, LXXII, 30-34 [in Hungarian].
5. Huszár, L. (1969) *Magyar várak mint pénzhamisító műhelyek a XVI. Században* [Hungarian castles as counterfeiting workshops in the XVI. century], Műemlékvédelem, 13, 80-87. [in Hungarian].
6. Huszár, L. (1979) *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute* [Coin Catalog of Hungary from 1000 up today], München [in German].
7. Kahler, F. (1972) *Pénzhamisítás Magyarországon a XVI. században* [Falsification in Hungary in the XVI. century], A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve, 1971. 86-90, Budapest. [in Hungarian].
8. Kahler, F. (1981-1982) *Középkori pénzhamisításunk kérdéséhez (3 rész)* [The question of our medieval counterfeiting (3 parts)], Numizmatikai közlöny, 80-81, 79-83. [in Hungarian].
9. Kahler, F. (1983) *A pénzhamisítás bűncselekményének alakulása Magyarországon* [The evolution of the crime of counterfeiting in Hungary] Jogtörténeti tanulmányok, V, 97-113, Szerk. Csizmadia Andor, Budapest [in Hungarian].
10. Komáromy, A. (1893) *Egy hamis pénzverő a XVI. században* [A false coat of arms from the XVI century], 647-667, Századok. [in Hungarian].
11. Kopicki, E. (1976) *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem z Polska związanych* [Catalog of the basic types of coins and banknotes of Poland and the lands related]. T. II, Warszawa. [in Polish].
12. Tóth, D. (2015) *A pénzhamisítás joghistóriája* [The legal history of counterfeiting], Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia konferenciakötete, 41-58, Pécs. [in Hungarian]
13. Unger, E. (1980) *Magyar éremhatározó* [Hungarian medalist]. Budapest. [in Hungarian].
14. Székely, V. Gy. (1998) *16 századi éremlelet Pálmonostoráról* [16th century medal on the Pálmonostor] Cumania, 15, 5-92, Kecskemét. [in Hungarian].
15. Bojko-Gagarin, A. S. (2017) *Fal'shivomonetnichestvo v Central'noj i Vostochnoj Evrope v epohu Srednevekov'ja i rannego Novogo vremeni* [Coin counterfeiting in Central and Eastern Europe in the Middle ages and early Modern time]. Kiev: Ukrainskaja konfederacija zhurnalistov. [in Russian].